

ספרות הפרטיזנים היהודים

א.

תנועת הפרטיזנים היהודים בשנות המלחמה באירופה טרם מצאה את ביטויה המלא. תחילה הסתננו אלינו הדים מעומעמים על תנועה זו, אחר כך התחילו להגיע האנשים עצמם, שלקחו חלק בפעולות ההתגוננות והנקם, ולכולנו זכורים הופעותיהם של הראשונים מביניהם, שזכינו לראותם בתוכנו. לכל אחד מהם היה מה לספר, וכבר בדבריהם הקצרים והמקוטעים שנאמרו בחפזן, בעצבנות ובצורה לא מסודרת, בלט השוני שבין אחד לשני. לאלה מאתנו, שהקשיבו לדבריהם וניסו ללקט פרט לפרט כדי לצרפם לתמונה שלמה, הוברר, שהופעה זו של התגוננות יהודית בשנות המלחמה לא היתה אחידה בכל רחבי הגולה. נראה ינקו אמנם ממקור אחד, מהשנאה היוקדת לאויב ומלהט אהבת ישראל ולכבודו, אולם שונים היו הפלגים, שהשתפכו ממקור זה, ובערוצים שונים זרמו גילויי רגשותיהם של בתורים ובחורות בישראל, אם כי נבעו כולם ממבוע אחד.

במשך הימים באו הדברים על ביטויים בצורה מסודרת, תחילה — רשימות קצרות, אחרי כן החלו אחדים מנושאי ההתגוננות למסור את זכרונותיהם ורשימהם בצורת ספר. כיום לפנינו כבר כמה ספרים של פרטיזנים ולוחמי המחתרת, אשר לפיהם ניתן ליצור מושג על התנועה וגילוייה השונים. חלק מספרים אלה הוקדש רובו ככולו לעצם הפעולה של הלוחמים, כמו ספרו של אברהם לידובסקי "ביעורות" (הוצ' הקיבוץ המאוחד), ספרם של האחים טוביה וזוסייה בילסקי, עם שם דומה, "יהודי יער" (הוצ' עמ"עובד); חלק שלם בספרו של אברהם סוצקובר "גיסו וילנה" (הוצ' שהופיע ביידיש "הוצ' ארגון יהודי וילנה בצרפת) מוקדש לארגון הפרטיזנים בעיר זו ולפעולותיהם. תחילה בעיר עצמה ואחרי הורבנה — ביערות; בטבע הדברים מדובר הרבה על אותה הפעולה בספר שני, שנכתב על גיסו וילנה, בספרה של רוקה "להבות באפר" שיצא בארץ (ספרית הפועלים); כאן מסופר רק על הפעולות בזמן היות הארגון בין חומות הגיטו; הספר מסתיים ביציאתם של שרידי הלוחמים ליער, והוא מחייב המשך. ישנם תאורים שונים על הקרבות מפי משתתפים בגיטו ורשה, והדברים, שנשלחו ממקום המעשה, לוקטו בנאמנות על ידי מלך גייסטרס בספרו הרציני והחשוב "חורבן ומרד יהודי ורשה" (הוצ' הוצה"פ של ההסתדרות); ויש התאור של עליית התגוננות זו, שהביאה אתה צביה, וחבל שהוא טרם קיבל את עיבודו הספרותי, והוגש לציבור שלנו לפי שעה רק בצורה של רישום דברי הנואמה. ראויה פרשה זו של מרד ורשה, שמשתתפיה יגישו אותה לציבור שלנו באותה הצורה, בה קראנו כבר את פרשת וילנה, אשר גם היא כמו פרשת ורשה — אין להעריך כלל את חשיבותה החינוכית לגבי כולנו. יש אמנם סיפור הדברים, בצורת ספר ובאופן מרוכז, שנמסר על ידי אדם "גיסאות וארשה — צ'נסטוכוב" (הוצ' ספרית הפועלים), אולם הדברים נאמרו בו בלאקוניות חמורה ובהתגברות ניכרת של הכותב. על עצמו ועל רגשותיו, והוא טעון פיתוח והרחבה. אותו ספר הציב יד וזכר לפרשת ההתגוננות במקום יותר קטן, צ'נסטוכוב, פרשה, אשר גם היא, כמו פרשת ההתגוננות בורשה ובוילנה, ראויה שנדע אותה ונזכרנה. כן נמסרה בספרים שונים פרשת ההתגוננות של עיר אחרת, שגם רשום לצדכ בפרשת התחילה הטראגית של האיבקות נואשת. הלא היא בודין, ועליה סיפרה לנו רניה בספריה "בנדודים ובמחתרת" (הוצ' הקיבוץ המאוחד) וד. ליורב, "עיר המתים" (הוצ' נ. טברסקי). פרק אחד של מרד ורשה, ההתקוממות הראשונה של 18 לינואר 1943, נמסר בבהירות רבה ובפשטות בספרה המרתק של שרה ארליכמן "בידי סמאים" (הוצ' המשמרת

הצעירה). כל אלה, לוחמים ואנשי מחתרת, והכותבים — ובעיקר הלוותבות — עם הרפתקאותיהם, כוח ההקרבה העצמית והאומץ הרב, הם בעצמם יכולים לשמש נושא לסיפור מזועזע על גבורת בני־ישראל ובנותיו בימי השואה. יש ואתה מוצא את החיבור כתוב בידי אדם שלא שיתף את עצמו במעשה והוא מוסר, איך נראו הדברים להמון בגיטו, לאלה שעמדו מחוצה לארגון המחתרת. תאור כזה ניתן ביומנה של הנערה הצעירה מרי ברג „גיטו ורשה“ (הוצ' ג. טברסקי), שנכתב והופיע תחילה בשפה זרה ובארץ רחוקה, ואשר בו אתה רואה, איך נשתקפו פעולות המחתרת בעיניו של איש מהצד, שהרגיש בהן והתפעל מהן, אולם את הדרך אל נושאיה לא מצא.

הרשימה אינה מלאה. בכמה מספרי העדויות על השנים האיומות, שהופיעו וממשיכים להופיע, אנו נתקלים בתאור זה או אחר של פרטים שונים בפעולות המחתרת, ויש להודות, שהספרים, שהופיעו כבר, אינם נותנים לנו עדיין את הכל. כן לא זכינו עדיין לשמוע את פרשת ההתגוננות בביאליסטוק, עיר, שאין לשכוח אותה, כשאנו מעלים את הפרשה הזו, ואנו ציונים לפי שעה מהערות מקוטעות, שאנו מוצאים פה ושם, כמו בספריהם של מ. גייטסט ושל רוזיקה, או במקור אחר, הרואה את הדברים בשפופרת לא־ציונית; הוא הדין לגבי קרקוב, עיר אשר בה הופיע הארגון לראשונה בהתקוממות גלויה, אולם, ספרים אלה, נותנים לנו כבר את האפשרות לראות בקווים כלליים את ההופעה הגדולה של ההתגוננות בישראל בשנות המלחמה.

אין אנו באים כאן לספר לקורא את כל מה שסופר לנו בספרים שהזכרנו, ולהעביר לפנינו את עלילות הגבורה ואת פרטי המעשים שנעשו. את אלה הוא ימצא בספרים עצמם. כוונתנו לנסות להסיק מסקנות כלליות אחדות. בראש וראשונה עלינו לברר לעצמנו, כיצד ראו את מטרות ההתגוננות בעצמם, שנית — מה היה מעמדם בתוך יתדות הגיטו, ולאחרונה — מה היה מקומם ומצבם בין לוחמים אחרים, לא־יהודים, שלושה אלה יתנו לנו את הקווים הכלליים של הופעת ההתגוננות. בספרים שציין למעלה, נמצא חומר מספיק, כדי לענות על שלוש שאלות אלו.

ב.

שונה היה גורלה של תנועת ההתגוננות בגולה במקומות שונים ושונות היו המטרות. צורה אחת ומטרה אחת היתה לארגון הפרטיזנים בורשה ובוילנה, אם כי גם בין שתי ערים אלו היו, כנראה, הבדלים. שונה מן הקצה אל הקצה היתה התנועה, ברוסיה הלבנה, שעליה מספרים האחים ביילסקי, והופעה אחרת, שונה מן השתים, היתה זו, שעליה מספר א. לידובסקי, שוב פעם ביערות רוסיה הלבנה.

הלוחמים בוילנה ראו את עצמם קשורים לחיים ולמות עם הגיטו. הם לא חשבו על הצלת עצמם. הם ראו בעיניים פקוחות את הצפוי ליהדות פולין וליטא כולה, ותפקידם הסתמן לפניכם בהתגוננות נואשת ברגע האחרון ובהתכוננות ביועצין לרגע זה. הם התכוננו לקרב תוך ידיעה ברורה, שאין כל סיכויים לנצחון, שלהם לעצמם אין כמעט תקנה להציל את נפשם. הקרב צריך להתחולל בתוך הגיטו עצמו, ורק בזמן שהגרמנים יבואו לבצע את ההשמדה הסופית, וכחוצאה מקרב זה ינסו המגינים להתפרץ ליערות ולמשוך אחרים אתם. המטרה היתה — מאבק על מות של כבוד. ואלו היציאה ליער לפני בוא הזמן — היה בה רק פתרון ליחידים, ואת זה דחו, אלא אם כן תבוא יציאה כזו אחר ההיאבקות. לכן סירבו לצאת ליערות, גם כשנדרשו לכך על ידי פרטיזאנים רוסים, שעמדו אתם בקשר (רוזיקה, עמ' קסא, ריו).

לאור החלטה זו, שנחקלה ע"י המתכוננים להגנה בוילנה, יש משמעות מיוחדת לעובדה, שכמה מהאנשים, שהועמדו בראש הפעולה, ושנמצאו כבר קודם לכן מחוץ לגיטו במקום בטוח, ויתרו על האפשרות להציל את נפשם וחזרו לגיטו, כדי להתכונן לגורל הטררגי, אשר בחרו להם בעצמם. אותו הלך הרוח היה במקום אחר, בבגדיו.

וגם פה יש לציין במיוחד את נכונותם של החלוצים בעיר זו להשאר עם הכלל. בביררה שעמדה לפניהם, הגנה או הצלה, ויתרו האנשים על הצלתם הם, ולא השתמשו באותן הדרכיות. שהיו כבר בידיהם ואיפשרו להם להחליץ ולעלות ארצה. (ד. ליוור, ע' 109). כזה היה כמובן הלך הרוחות של מגיני ורשה שנתנו את האות ואת ההדרכה לכמה גיטאות אחרים. קשה לנו להסיק מסקנה ברורה על עמדתם של אנשי המחתרת בעיר זו, כי כאמור, טרם קיבלנו עדות ספרותית-מלאה ומקיפה מפי המשתתפים, אשר ניתן להם כבר לסקור את הדברים אהורנית. אולם, אם נצרף את הדברים, הנמצאים ברשותנו, ובראש וראשונה את מסקנותיו של מ. גייטסט, שליטת עדויות שונות, ניתן לאמר, כי אנשי הארגון בורשה תלו תקוות — אם כי קלושות מאוד — גם בתכלית הממשית של הקרב וראו בו דרך להתנגד לגרושים ההמוניים (מ. גייטסט, עמ' 17).

אותו הלך רוח היה גם במקומות אחרים, בהם ניתנה ההדרכה הכללית על ידי הארגון בגיטו. בורשה ושליחיו הנודדים. אדם מספר, שגם בצ'נסטוכוב עמדו אנשי המחתרת בגיטו תחת אותו האלחץ מצד הפרטיזאנים הלא-יהודים, אשר עליו מספרת רזניקה, בדבריה על הארגון בוילנה. אנשי פ. פ. ר. (מפלגת הפועלים הפולנים) דרשו להוציא את כל הנוער היהודי מהגיטו ליערות, כלומר הציגו את אותה הדרישה, שבאה אל אנשי וילנה מצד המפקד הפרטיזאני הרוסי מארקוב, אולם, "עיקר מאמצינו היו מרוכזים לא בפעולות פרטיזאנים, אלא בעזרה לגיטו" (אדם, ע' 120).

בכל המקומות האלה היו גם נסיונות להוציא ליער פלוגות, שיעודן היה לשמש בסיסים לארגון בגיטו ולבוא לעזרתו בשעת צרה. אולם — הדבר לא נעשה, וכנראה לא יכול היה להיעשות בממדים רחבים. לא מעטים היו הכשלונות, וגם מה שנעשה הסתיים באופן טראגי ולא השיג את המטרה. במקום אחד נפלו היוצאים בידי בוגד, שמסרם לידי הגרמנים (ד. ליוור, ע' 123); במקום שני היתה הפלוגה, שאליה באו ליער, סתם חבורה של אנשים מזויזים, מחוסרי כל אופי פוליטי, שואפי הרפתקאות, שחיו על הכיזה (אדם, ע' 83). לבסוף התגברה הדעה, שאין שחר לפעולה ביערות, ואין, טעם למלחמתם של יחידים ביערות, כשהמוני העם, שלמענם נלחמים, מושמדים והולכים" (שם, ע' 84).

הנסיונות לצאת מהגיטו נפסקו.

במקום אחד אנו מוצאים הדים מתכניות רחבות, שהיו למארגני המחתרת, טרם התיאשו מהאפשרות של פעולה רחבה ביערות. ד. ליוור מספר, כי מרדכי אניליביץ, שביקר בבנידן כשליח הארגון הורשאי, מסר, "שהמרד יפרוץ בעת ובעונה אחת בכל המקומות" (ד. ליוור, ע' 82), ולאנשי בנידן היתה תכנית גדולה, "להקיף את הגיטו בחגורת מוקשים, ובהתנפלות הראשונה לפוצצם יחד עם הנאצים" (שם, ע' 123). אם באמת היו תכניות כאלו או לא — קשה לנו לאמר זאת בוודאות. מכל מקום לא ניתן להן להתגשם. ה"אקציה" הגדולה, האחרונה והמכרעת, באה במפתיע, הכוחות היו מועטים, לא היתה עזרה מבחוץ, מצד הלא-יהודים, ולא היו בנמצא אותם בסיסים יהודים מחוץ לגיטו, שעליהם חלמו תחילה. ובמאורח באה המסקנה העגומה, אחרי הסיום הטראגי של מרד ורשה: "נתברר שוב: באיזו מידה חשוב, העורף", ושמרד הגיטו היה מניע לכדי ממדים אחרים, אילן היו לנו פלוגות רבות ביערות, שיכלו לבוא לעזרת הלוחמים (אדם, ע' 112).

לוחמי צ'נסטוכוב רצו ללמוד לקח מהנסיון המר הזה, ואמנם הוציאו פלוגות די גדולות ליערות, אשר תפקידן, "ליד פעולתן הרגילה, היה לחוש לעזרת הלוחמים, בשעת פעולות החיסול, שהתכוננו להן" (שם, ע' 113). אולם, גם כאן אחרו, קצם של אנשי המחתרת בפנים הגיטו היה דומה לקצם של אנשי המחתרת בבנידן, שהושמדו בכונקרים, תוך עינויים והתעללות. ואז התגלה הצד השני של כל הטראגיות בגורלו של הלוחם היהודי. אותן פלוגות יהודיות, שיצאו ליער כדי לחוש לעזרת הגיטו לכשידרשו לכך — "אבדה להם אחרי השמדת הגיטו ולוחמיו משעתם העיקרית, ההסתדרות הלוחמת בגיטו, ועם זה — כל טעם קיומן".

הופעה אחרת לגמרי אנו מוצאים בספרם של האחים בילסקי "יהודי יער". ואין פלא בכך. לוחמי וילנה וורשה היו חניכי תנועות הנוער היהודיות. היה להם חינוך ציבורי, ולפניהם — יעוד גדול. היתה דרך רעיונית, היה מאבק עם עצמם על דרך זו. הם הורגלו לכך, שתוכן חייהם הוא — שליחות חלוצית והגשמה עצמית והם הטילו על עצמם בעת הצרה הגדולה את השליחות, שדברנו עליה קודם. הם ויתרו על הצלתם הם, גם עזבו את מקומות ההצלה, שהיו להם כבר, ואת אפשרויות ההצלה, שעמדו לפניהם. אלה מהם, שהיו מחוץ לגיטו, חזרו אליו לשם ארגון פעולת ההגנה. אלה, שנשארו בתוקף תפקידם בחלקים האחריים, — ערגה נפשם לחיים בתוך עמם, ויהיו מרים וקשים כאשר יהיו, ולא פעם היו מתגנבים לתוך חומות הגיטו בכדי להתחמם באוירה ביתית, אחרי הזרות הקרה והאכזרית, שאפפה אותם בחוץ. יש איהו צליל עמוק ומלא תוגה בדבריה הפשוטים של רוז'קה, שנאמרו כל־אחר יד: „בגיטו היינו שרים הרבה ובכל ההזדמנויות“, ואין אתה יכול לחשוב בלי רעידה בלב על שירה זו; קל לתאר את הבדידות האיומה ואת הדכדוך הנפשי של אלה, שהתחפשו כ„אריים“ וחיו מחוץ לתחומי העברות, אם נמשכו אל השירה הזו בסימטאות הגיטו, כאל מקור חמימות ואור.

האחים בילסקי — כפי שהם מופיעים בפנינו בספרם — אינם לא אנשי תנועה ולא נושאי חזון. גבורי סיפורם אינם מגשימה של אידיאה, לא במשמעות הרגילה של הגשמה בהוי חלוצי מימי שלום, ולא במשמעותה העילאית של הקרבה עצמית בימי מלחמה. הם אנשים פשוטים, בני העם, חזקים ובריאיים, מלאי אהבת חיים וחדורי שאיפה פשוטה, אלמנטרית ובריאיה — לחיות כבני חורין. בטבע הדברים, לפי צו של אינסטינקט בריא אין הם רוצים בחיי עבדות והשפלה אף ליום אחד. הם אינם הולכים מלכתחילה לגיטו, אלא מתרחקים ליערות כדי להציל את חירותם ואת חייהם, ומחשבתם של בני העם האלה נתונה לא רק להם לעצמם. מגמתם היא — להוציא אליהם עד כמה שאפשר יותר יהודים מהגיטאות; קודם כל — קרובי משפחה, אחריהם — קרוביהם של קרובים, להביאם בהסותם ולחיות יחד אתם. ידידים, מכרים וסתם יהודים. הם מרכוזים מסביבם לא רק לוחמים, לא רק נוער, המסוגל להחזיק בנשק, אלא גם זקנים וחולים, נשים וטף, משפחות שלמות. הלוחמים מהווים רק חלק מהאוכלוסיה המזורה של ישוב יהודי נודד ביערות, ובמגע עם כוחות פרטיזאניים רוסיים הם עומדים בתוקף על זכותם להשאר בצוותא עם אלה, שאותם הצליחו להציל, ולא להרשות את ההפרדה בין הלוחמים לבין העדה הנודדת כולה. רשתם פרושה על גיטאות שונים ביערות רוסיה הלבנה, לידה, נובוגרודוק, איויה.

לא תמיד נשמעים להם יהודי הגיטו, ולא תמיד הם מסכימים לצאת מהגיטו ליער. יש ואלה שיצאו — לא עמד להם כוח להמשיך בחיי היער הקשים והם חוזרים, תוך אשליה, שבגיטו ישמרו על חייהם, אותה האשליה, שריפתה את ידיהם של המונים רבים בגיטאות הגדולים (בילסקי, ע' 153). הופעה זו של מחנה יהודים גדול ביער, מחנה של יותר מאלף ומאתיים איש, — היו בה הרבה גילויים של אומץ, של שאיפה לחיי דרור, של גאווה יהודית, וגם שפע של אהבה לזולת, של אהבת ישראל, של משפחתיות מסורתית יהודית. הלוחמים, ראשי התבורה, לא נלאו ולא נתעייפו במאמציהם להציל יהודים מהשמדה פיזית, גם עמדו, כאמור, בתקיפות על זכותם לשמור עליהם בתוך היער ולא להיפרד מהם. עד להתבצרות התנועה הפרטיזאנית הרוסית באותם מקומות, ראה מחנה זה את תפקידו העיקרי לא במלחמה ישירה נגד הגרמנים, ולכן גם לא התפרץ להתנגשות אתם ולמעשי חבלה רציניים. העיקר היה — הצלת יהודים, שמירה עליהם וכלכלתם, ויחד עם זה — מעשי נקם כלפי גויים מהסביבה, שידם היתה ברציחת יהודים. כאן לא ידעו רחם והשמידו משפחות שלמות, ואתה מתפלא לאותה החלטיות וזעמת

ואותה חומרה, שגילו במעשי הנקם אותם האנשים, אשר עשו כל כך הרבה למען הצלת החלש והגשת עזרה לזקוק לה. אותה חומרה גילו גם כלפי יהודים, שחטאו בפנים המחנה, כלפי פורקי עול המשמעת, כלפי אלה, ששלחו ידם בביזה והשפילו את שמם של פרוטזיאנים יהודים וכן כלפי אלה מפליטי הגיטאות שתטאו כלפי אחיהם בפנים הגיטו (שם, עמ' 75, 99, 155, 226 — 229).

נוכח המצוה החמורה, שגזרו על עצמם לוחמי ורשה ווילנה, — לחזור לגיטו, להישאר בתוכו ולהיאבק בו עד הסוף, — יצרו לעצמם האחים בילסקי וחבריהם מידה אחרת, הפוכה ממנה, יותר פשוטה ונוסף לכך — אולי גם יותר מובנת: „לא להיכנס לגיטו, ומי שכבר נכנס — חייב לברוח... יש אפשרות להינצל“ (ע' 51).

קשה לנו מרחוק לדון, אם יכלה סיסמה זו להתקבל במסיבות החמורות של ורשה ווילנה. יתכן, שהיה משהו מיוחד בעיירותיה של רוסיה הלבנה, שאיפשר את הגשמתה של סיסמה זו. מפליא, למשל, בסיפורם של בילסקי איך יוצאים מגיטאות קטנים אלה אנשים לעשרות בבת אחת ומגיעים בשלום אל בילסקי וחבריו, וכמה קשה היה לקבוצות קטנות מאוד לצאת מהגיטאות הגדולים; כל יציאה — וקרבנותיה. ואולי יש לחפש את הסיבה לשוני בין שתי הנוסחאות בהבדל העצום בין נושאי דבר ההתקוממות. שם — נוער עירוני, חניך תנועות ונושא רעיונות נשגבים של גאולה, וברובו צעיר מאוד, מחוסר נסיון חיים ולכן גם מחוסר אוטוריטה בהתחלת פעולתו, וכאן — אנשים מעשיים ועממיים, מבוגרים ומושלמים ביישנותם, העומדים איתן על רגליהם, והנהנים מפני כך מאמונם של בני-סביבתם, המקבלים את החיים בפשטות ונאבקים עליהם, מבלי ליצור לעצמם תורות מסובכות ומעמיקות. מכאן גם ההבדל לא רק במעשה עצמו, אלא גם בצורה בה אלה ואלה מספרים לנו על מעשיהם. החקירה המעמיקה, שאנו מוצאים אצל רצ'וקה, למשל, התרבות הגבוהה של הסיפור, הרצון להגיע לידי הבנת הדברים והסקת מסקנות כלליות, מסירת ההיאבקות הנפשית עם עצמה, והצנעת אישיותה של המספרת, אשר גם היא לא היתה מהאחרונים בעצם המעשה. ומאידך — מסירת עובדות כמו שהן, ורק זה בלבד, סיפור המעשה, המציין מקרים ומעשים ללא נסיון להכללה ולמוסר השכל, ויחד עם אלה — גם התפארות נאיבית של המספר בכוחו וגבורתו והדגשת אישיותו ושמו, לפעמים ללא כל צורך.

ד

משהו אחר, משהו באמצע בין הפעולה המכוונת וחדורת המחשבה של לוחמי ורשה ווילנה לבין זו של אנשי המחנה של האחים בילסקי, אנו מוצאים בספרו של א. לידובסקי „ביעירות“. אין כאן לפנינו עיר ואם בישראל, עם טרדיציה ציבורית גדולה, עם שפע של כוחות אינטלקטואליים, עם קשרים בין עיר לעיר, עם הרגשת אחריות גדולה מעבר לתחומי הגיטו המבודד. המסופר הוא על עיר קטנה בארצנוביץ, שאין בה לא אישים הוגי דעות בעלי שיעור קומה, ולא איריה של ציבוריות מפותחת ומדריכה ושל אחריות כלפי הכלל היהודי הגדול במקומות האחרים של המדינה. קהלה קטנה, שעברו עליה כל האסונות של אלפי ערים ועיירות באירופה בשנות המלחמה; ובה — קולמן אנשים צעירים, שהתחילו בעצמם, בתוך הזוועה וההשמדה, לחשוב על התגוננות. בלי הדרכה, בלי עזרה, בלי עידוד מהצד עשו כאן בחורים ובחורות בישראל בזעיר אנפין את אשר עשו בממדים גדולים בערים מרכזיות. אותן התחבולות, להבאת נשק, אותה צורה של ארגון חשאי, אותו אימון בנשק, אלא שכאן לא הגיעו לאותה הכרת השליחות הטרואגית, שמילאה את נפשות המתגוננים בורשה ובוילנה; לא כלפי הציבור היהודי ברחבי המדינה, וכפי שנובע מסיפורו של לידובסקי, — גם לא כלפי בני עירם הם. לא תיארו לעצמם כאן, שתפקידם הוא להגן על הגיטו בשעתו האחרונה, ואם גם נצנצה מחשבה כזו — לא עמד להם כוחם הנפשי להגשימה. אחרי פעולות

ההשמדה שהלכו וחזרו, הגיעו אנשי הארגון בבארנאוביץ' לאותה ההכרה, שהיתה לאנשי הארגון בויילנה אחרי הקרב ברחובות הגיטו, אלא כאן לא היה כלל קרב כזה, ואלה מאנשי הארגון שיכלו — יצאו בקבוצות קטנות אל היער ונשקם עמם.

וכאן ביער — שוב פעם לא היה מצבם דומה ל"מחנות המספחתים", שדיברנו עליהם. אין כל דמיון ביניהם לבין החבורות של האחים בילסקי. הללו באו במספר גדול ולא חזו מבשרם את ההשמדה וההשפלה של חיים בגיטו, ושתי עובדות אלו הוסיפו להם תקיפות, נתנו להם כוח לעמוד מול הכוחות השונים, בהם נפגשו ביער, ולשמור תוך היאבקות על העדה היהודית הגדולה, צורת החיים של פלוגות-משפחה, אשר הם בעצמם בחרו להם.

לא כן עם הפרטיזנים מבארנאוביץ'. אלה באו כמתי מספר, שבורים ורצוצים אחרי כל מה שעבר עליהם, מלאי ההכרה המרה, שרק את עצמם הצילו, בה בשעה שקהילתם נשמדה לעיניהם וההשמדה נמשכת והולכת גם בשעה שהם, הניצולים המעטים, נמצאים במרחק מה ממנה ביערות. לכן היתה עמדתם כה דופפת, וכה חלשים היו מול הכוחות, שקמו נגדם ביער. לכן רבה העצבות הנסוכה בסיפור כולו, התוגה הרבה, שליוותה את אנשי הארגון הזה בכל דרכם, שהרעילה את קיומם גם בימים של היאבקות מעשית עם האויב, גם בזמן הפעולות המוצלחות שעשו ביער, גם כשיכול היה להיות אצלם סיפוק של נקמה ושל תגמול. והספר הקטן, בפשטותו ובעצבונתו, מוסר אולי יותר מכל הספרים האחרים, שנכתבו על האופופיה של גבורת ישראל בשנים אלה, את גורלם המר של בחורים בישראל, הן בשעה שהם נתונים כליל להתעללות זידונית והן בשעה שהתאזרו כוח להגן על עצמם, על חייהם וכבודם. למגינים בערים הגדולות היה הסעד הרב, הרוחני והממשי, של ארגון גדול, ההרגשה של כלל גדול החי אתם יחד בצוותא, של חוסים חזקים, המקשרים אותם עם חברים רבים וגאמנים למחשבה ולנשק. לאנשי בילסקי היתה הרגשת-כוח של ציבור גדול, בטחון עצמי ותקיפות בעמידה על ענינם, ואלו כאן, למגינים מהעיר הקטנה, שהגיעו לדרכם בכוחות עצמם ובמספר זעום של אנשים, לא היה לא הסעד הראשון ולא השני, ובכל מערומיה מופיעה כאן לפנינו-הטראגדיה של הדור הזה, הנושם באוירת האבדון, דור שנגזר עליו להיצמד למציאות הטראגית, שנעדרה לו במולו הרע, ושאינה מרפה ממנו גם בשעות של עליית נשמה שבגבורה.

ה

עם כל ההבדלים העמוקים בין הצורות השונות של פרטיזניות יהודית, שבאו כבר על ביטויין הספרותי — יש דבר אחד, המשותף לכולן, דבר, שלוחמי ישראל בגולה חזו אותו מבשרם בכל מקום שהיו ובכל צורה שפעלו בה. המדובר הוא — הרגשת הברידות העמוקה, בה היו שרויים הלוחמים היהודים בבית ובחוץ, בין יהודים בגיטו ובין לא-יהודים מזויינים ביער, רגש של בדידות ושל שנאה, שאפפה אותם מצדדים שונים.

האוכלוסיה בגיטו ומועצת הגיטו — אלה לא הסכימו לדרכי הארגון ולעצם מציאותו. ראו בו את סיכון הכלל, חיו באשליה, וחששו שפעולות הארגון ישימו לא רק את חקותיהם. היו מקומות, בהם התנהל הויכוח המר בין הארגון וראשי הגיטו בצורה אנשית, בדרכי שיכנוע והשפעה הדרגתית, ואם נחזור לסיפורו של א. לידובסקי — נקרא בו, איך שנשים וילדים התחננו בפני אנשי הארגון, לבל יבצעו את מעשה התגוננות, — הפצצת בנין בתור אות אועקה לפעולה — ואיך, "בהביטו בתינוקות, המתחננים לפניו בדמעות בעיניהם, ובעולות על דעתו, כי בהפצצו בית אחד בגיטו אבוד יאבדו בשעת מעשה היהודים, המסתתרים מתחת לבית..." נמנע האיש מהפעולה, ונשאר יושב בלב מאובן במקומו" (ע' 62). באותו היום, ביום, "האקציה", כשלוחם אחד מתכוון לפוצץ את משטרת הגיטו הגרמנית, מופנות אליו צעקותיהם של חברי הועד היהודי: "אל תהא גורם לשחיטה"

(ע' 61). והקריאה והממות את הנשק, והסכם בין הצדדים, הסכם שהופר ביוזמת ע"י הלוחמים, שהוציאו בכל זאת נשקם מתחומי הגיטו ויצאו בעצמם ליערות. הויכוח היה מר, אך הוא התנהל בתחומי הגיטו עצמו ובדרכים של שיכנוע.

טרם ניתן לנו לעמוד על פרטי היחסים בין הארגון והציבור בורשה. נציין רק את אשר נמסר כבר על האוטוריטה הגדולה, שרכש לו הארגון בסוף קיומו, על שלטונו הרוחני על בני הגיטו, על יחסה של האוכלוסייה להודעותיו והוראותיו. ודאי היו קודם לכן גם שלבים אחרים ביחסים בין הכלל והארגון, ועל אלה עוד יסופר לנו. הממדים הגדולים של הארגון הורשאי ותנופתו הרבה אלה כנראה שהביאו לשינוי היחס אליו ולביצור עמדתו.

ההופעה אחרת לגמרי היתה בוילנה. שם לבשו יחסים אלה צורה מזעזעת. ראשי הגיטו והמשטרה היהודית נלחמו בארגון עד חרמה, נלחמו עד הימים האחרונים, וכל האמצעים היו כשרים במלחמה זו. מאסר אנשי הארגון ומסירתם כבולים לידי גרמנים, הסתת האספסוף של הגיטו, דירבון האינסטינקטים השפלים ביותר נגד המגינים והעמדתם כשונאי ישראל וכמנוגדים. בפרשת גיטו וילנה יש פרק אחד, שלא ישכח: מסירת ראש הארגון יצחק ויטנברג לידי הגרמנים למות של עינויים, תחת לחץ האיום, שאחרת יושמד הגיטו כולו, ואתה רואה לפניך את התמונה האיומה של „המון משולהב איבה, טירוף ויצר ההתנקשות, דמיונו כעדר חיות טרף, המזנקות על טרפו... רוב ההמון — השתער... מחושים גרוגים ומטילי ברזל. הם צרו על דלתות הסנדאות, שבהן התבצרו לוחמינו... הרחוב הפך מערבולת גופות נאבקים...“ המסקנה העגומה: „הגיטו שוטם אותנו... לפתע רואה בנו הגיטו אויבים, בוגדים, פרוֹבִּקטורים“ (רוז'קה, עמ' קפו, קפז). וההרגשה המרה של חברי הארגון הלוחם: „מבודדים אנו בתוך הגיטו“. (שם, ע' קפח).

זו היתה האווירה, בה עמדו על משמרתם לוחמי הגיטו בהיותם בפנים הגיטו. ובחוץ, ביערות — דברים הרבה יותר מרים. יחסם של פרטיזנים לא יהודים ליהודים שבאו מהגטאות — זוהי הפרשה המדכאת ביותר בכל המערכה הזו. ספרו של א. לידובסקי מלא פרטים על גבי פרטים על פגיעות ועלבונות מצד חברים לנשק, ועל שפיכת דם יהודים ביער, מעמד של נחותי דרגה, שאסורה להם הכניסה למחנה הפרטיזני הכללי (ע' 102), רצח יהודים, שבאו ליער להצטרף ללוחמים (עמ' 119, 120), התעללות בבחורות יהודיות, העוברות ממפקד אחד למשנהו, התעללות, שקיבלה „צורה של מסחר בנשים“ (ע' 147), והרגשה מרה של אנשים, שהם מופקדים, כאשר הם יהודים. גם הטוב שבמפקדים, המדריך את הפלוגה היהודית, מתחיל מזה, שהוא לוקח ממנה את הנשק הטוב, שרכשו והכניסו לגיטו בסכנת נפשות (ע' 93).

גם האחים בילסקי יודעים הרבה לספר על פגיעות הפרטיזנים הלא-יהודים ביהודים. „נכנס היי"ש — צפה שנאת ישראל“, קובע בילסקי במקום אחד (ע' 43). אולם היתה לו תקיפות וכוז התגוננות, דבר שלא ניתן לפלוגות הקטנות של פרטיזנים יהודים. בילסקי ידע להילחם על מעמדו ועל כבודו, ידע להשיב מכה תחת מכה, מצא דרך אל המפקדים הראשיים של הפרטיזנים הרוסים והביא לפניהם את תלונותיו בתוקף. הוא ומחנהו ידע לא רק את הסבל, אלא נהנה גם מהכרה ומיחס של כבוד. הוא עמד במערכה קשה נגד המאמצים להפריד בין הלוחמים שלו לבין האזרחים, שלא היו מסוגלים לשאת בנשק, ובסופו של דבר גם הצליח במידה רבה מאוד במאבק זה, אולם הוא מציין וחוזר שלא פעם היתה התביעה אליו בדבר הפרדת המחנות מלווה יחס עויין לתברי המחנה הבלתי-לוחמים, כאשר אלה היו יהודים. למען האמת צריך לציין שבילסקי מוכיר לא פעם בספרו יחס הוגן והכנה מצד מפקדים חשובים של הפרטיזנים הרוסים וגם הגנה מצידם נגד תעלוליהם של אחרים, אולם לא תמיד ניתן לו להגיע בקלות למפקדים אלה, ובינתיים התפתחה מסיביו המציאות העגומה של איבה.

אין לנו עדיין עדות מהימנה על קורותיהם של מגיני וילנה ביערות. א. סוצקובר מספר אמנם באריכות על פלוגות אלו, על מעשיהם, מלחמתם, שמות חבריהן, שהצטיינו וכו', אך הוא מתעלם לגמרי מפרשת היחסים ביניהם לבין האחרים, פרט לציון קבלת-הפנים היפה שעשה לניצולי הגיטו ראש הפרטיזונים הליטאים ביער. רוזקה לא הגיעה בספרה לפרק זה. היא מסיימת ביציאת הלוחמים מוילנה, ורק בהערה צדדית בסוף הספר היא מזכירה את חיסול הגדוד היהודי ביער, ע"י מפקד פרטיזוני חשוב, "תוך רדיפות אנטי-שמיות ביערות ובדמים רבים" (ע' שיה). מלים ספורות אלו מגלות הרבה, וחובה על האנשים, שראו את הדברים בעיניהם וחזו, אותם מבשרם, לספר לציבור שלנו את האמת כולה.

ועוד פרק בתוך מערבולת זו — הפרטיזונים הפולנים — על יחסם הם לפרטיזונים היהודים אין כל חילוקי דעות. עליהם מספר א. סוצקובר, וכאן — ללא סייגים וללא העלמת דברים, והוא מדבר ברורות על רצח יהודים ביערות בידי פולנים לבנים. עליהם מספרים האחים בילסקי, ואומרים בפשטות: "משקמה תנועת הפרטיזונים הפולנים הלבנים, קם אויב חדש לקבוצות היהודיות האלה וההרג מאנשיהם הלך נגדל". (ע' 88). ועליהם יודעים, כמובן, במיוחד סופרי קורות הלוחמים בשטח הפולני הטהור, ד. ליור, אדם. זו היתה האוירה, בה מצאו את עצמם הלוחמים היהודים ביערות: אויבים שונים מצדדים שונים, וכל אלה — אחרי מה שעבר עליהם בשנות הגיטו, ולגבי חלק מהם — אחרי הקרבות בגיטאות. אם נצרף יחד את כל המסיבות האלה, בהן החזיקו הלוחמים היהודים מעמד, עשו פעולות רבות וחשובות, שמרו על עמדותיהם והצטיינו ולא הניחו ידם גם מנקם והצלה — הרי תעלה לפנינו עליית גבורתם שבעתים. תוך ראיית כל המסיבות האלו יחד נוכל להעריך כראוי את הפרשה הזו, פרשה של גבורת ישראל בגויים, ונציין אותה לזכרון ולכבוד.

תַּפְּלִית נָקָם

(ק ט ע)

קום, הָרַב אֶת רִיבִי! מַעֲסֵר, מְכֻכִּים,

צָצְקוּ לָךְ דְּמֵי עֲבָדֶךָ הַשְּׁפוּכִים,

קום, הָאֵב! קום וטָרֵף! כִּי עַל כֵּן

אָתָּה אָב!

כִּי יֵשׁ כֵּן לְעֶלְבֹן עֲבָדֶךָ מִצָּרֵי!

וְכִי מֵה יִבְקֵשׁ עֲבָדֶךָ, אֲבָא רָם?

רַק לְשֹׁלֵם יָדוֹ אֶל חֶלְקָת צִנְאָרִם

וְכִי מֵה בִּמְעוֹנָם יִבְקֵשׁ עֲבָדֶךָ?

רַק בְּבֵת אִישׁוֹנָם יִבְקֵשׁ עֲבָדֶךָ,

כִּי בְּבָדָה תּוֹנְתָה וְלָבוֹ עָלְיוֹ מָר,

כִּי הִכּוּהוּ צָרִים עַל אֲדָמַת הַחֹמֶר,

וְשִׁלְחוּ בּוֹ רָקִם,

וַיֹּאמֶר יֵשׁ נָקָם.

וַיִּשְׁמְוֵהוּ אֱלֹם,

וַיַּחְרוֹשׁ יוֹם שִׁלְסֹם.

וַיַּחְלֹג נִקְמָתָךְ כְּשֶׁבֶת וְחָדָשׁ,

בָּאֵסֶת מִצִּינֵי לֵוִי: כִּיָּאָה בְּקָדָשׁ.

וַיִּבְהַרֵּיק שְׁמִיחָתוֹ הַגְּדוֹלָה מִסְפָּר,

אֶל תֹּאמֶר לֵוִי, רַחֵם, אֶל תִּקְרָא לֵוִי, בְּפָר

אֶל תִּשְׁבַּח, אֶל תִּשְׁבַּח אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לֵוִי,

אֶל תִּשְׁבַּח לְאֶסֶד, שְׁמָאָה, וְכָלוֹ לֵוִי.

תִּרְצֶה לְפָנֶיךָ חֲמַת מַעֲשִׂים,

בְּרוּךְ אֱלֹהֵי הַמַּתִּים.

נ. אלתרמן